

TERÉNNÍ CVIČENÍ A PROVOZNÍ PRAXE NA KATEDŘE GEOGRAFIE PŘÍRODOVĚDECKÉ FAKULTY UJEP OD POVÁLEČNÝCH LET DO SOUČASNOSTI

Č. Brázda, P. Prošek

Katedra geografie přírodovědecké fakulty UJEP,
Brno, Kotlářská 2, ČSSR

Došlo v dubnu 1976

Содержание

ПОЛЕВЫЕ РАБОТЫ И ПРАКТИКИ НА КАФЕДРЕ ГЕОГРАФИИ ФАКУЛЬТЕТА ЕСТЕСТВЕННЫХ НАУК УЯЭП В БРНО ОТ ПОСЛЕВОЕННЫХ ЛЕТ ДО НАСТОЯЩЕГО ВРЕМЕНИ

Честмир Бразда, Павел Прошек

Статья ставит своей целью познакомить с содержанием и ходом развития полевых работ и практикумов на кафедре географии. В этом развитии отражается как общее развитие физической географии на кафедре географии нашего факультета, так и постоянно растущие требования практики. Программа полевых работ и практикумов и их продолжительность вытекает из расписания занятий на отдельных курсах, согласно которому определяются краткое содержание и основные цели отдельных полевых работ и практикумов. В заключение коротко сообщается о перспективах практикумов на кафедре географии в ближайшем будущем.

Summary

PRACTICE IN THE FIELD AND PROFESSIONAL PRACTICE AT THE DEPARTMENT OF GEOGRAPHY OF THE FACULTY OF SCIENCE, J. E. PURKYNĚ UNIVERSITY, BRNO, FROM THE PERIOD AFTER WORLD WAR II UP TO THE PRESENT

The aim of the paper is to inform about the contents and development of the practice in the field and professional practice at the department mentioned above. This development reflects on the one hand the total development of physical geography at the Department of Geography of the Faculty of Science of J. E. Purkyně University, on the other hand the ever increasing demands of practical work of the graduates. The time schedule of practice and professional practice and their duration follows from the table. The table is completed by

a brief summary of the contents and the principal tasks of the individual practical exercises in the field and professional practice. In the conclusion the assumed development of practical exercises at the Department of Geography in the nearest future is stated.

1. ÚVOD

Vývoj výuky na katedře geografie přírodovědecké fakulty brněnské university v poválečném období přinesl řadu kvalitativních i kvantitativních změn. Celková tendence těchto změn byla ovlivňována rozvojem geografie, která stále více opouštěla starší převážně popisný přístup ke studiu jednotlivých složek živé i neživé přírody na Zemi a usilovala o hledání souvislostí a vysvětlování vztahů mezi geografickými jevy a objekty. Docházelo ke zřetelnému prohlubování a osamostatňování jednotlivých geografických disciplín a k jejich zaměřování jak k otázkám základního výzkumu, tak i k potřebám praxe. Tento vývoj byl charakteristický zejména pro fyzickou geografii, která se zcela zákonitě stala vhodnouází pro postupné zavedení odborného studia geografie. Odborné studium zpočátku úzce navazovalo na učitelský směr studia a lišilo se jen některými speciálními přednáškami a zaměřením rigorózních či diplomových prací. Ve školním roce 1952/1953 bylo poprvé na brněnské universitě zavedeno odborné studium geografie jakožto samostatný studijní směr a jeho první absol-

Obr. 1. Základní tábor účastníků terénního cvičení

venti opustili vysokou školu v roce 1956. Lze tedy říci, že odborné studium geografie na dnešní katedře geografie přírodovědecké fakulty UJEP má již zhruba dvacetiletou tradici a mnozí jeho absolventi zastávají po řadu let významná místa v různých podnicích a ústavech, kde řeší úkoly praktické (aplikované) i výzkumné povahy. Je pochopitelné, že zavedení odborného studia si vyžádalo značnou přestavbu studijních plánů, která spočívala nejen v zavádění nových přednášek a cvičení, ale i terénních cvičení a provozních praxí. Terénní cvičení a provozní praxe jsou podobně jako exkurze důležitým doplňkem teoretických přednášek z oboru geografie, neboť práce geografa a zejména fyzického geografa není myslitelná bez poznávání procesů a jevů v přírodě — v terénu.

Cílem našeho příspěvku je seznámit širší veřejnost se zaměřením, náplní a stručným vývojem právě té části výuky geografie, která probíhá převážně uprostřed přírodního prostředí, poskytujícího geografům „laboratoř“, v níž však nemohou děje a procesy sami řídit, ale mohou je poznávat, zjišťovat jejich kladné i záporné důsledky a navrhnout opatření ke zlepšování stále se zhoršujícího životního prostředí člověka. Úvodem je třeba předeslat, že terénní cvičení a provozní praxe nesplňují čistě odborné cíle. Jejich poslání je mnohem širší, neboť v souladu se studijními plány plní i politickovýchovnou funkci. Pokud jde o politickovýchovnou práci, poskytují učitelům mnohem více příležitostí k navázání úzkých kontaktů s posluchači a tím dávají i vhodné podmínky např. k diskusím o otázkách politického, sociálního a ekonomického zaměření. Provozní praxe mimo to dávají studentům alespoň částečnou představu o společenském významu jejich budoucí praktické činnosti.

2. VÝVOJ A SOUČASNÝ STAV TERÉNNÍCH CVIČENÍ A PROVOZNÍCH PRAXÍ

V prvních letech po ukončení 2. světové války spočívala praktická výuka posluchačů geografie především v regionálně zaměřených exkurzích, na nichž byla věnována značná pozornost i fyzicko-geografickým poměrům jednotlivých oblastí Československa. Tyto regionálně zaměřené exkurze se osvědčily a zůstaly uchovány i v soudobých studijních plánech. Úpravy studijních plánů pro nově vznikající odborný směr studia odborné geografie si však vyžádaly zařazení nových terénních cvičení a provozních praxí. Tak např. první absolventi odborného studia se kromě regionálně pojatých exkurzí zúčastnili terénního cvičení z geomorfologie spojeného s geomorfologickým mapováním na Ostravsku, provozní praxe z meteorologie na Lomnickém štítu a praktického cvičení z hydrologie uspořádaného na tehdejším hydrologickém odboru při KNV v Brně. Významnou kvalitativní změnou geografického studia na brněnské universitě bylo zavedení přednášek ze základových půd spojených s pracemi posluchačů v laboratoři a jejich účastí při řešení problematiky základových půd přímo v terénu.

S postupným rozvojem studia geografie na přírodovědecké fakultě UJEP docházelo ke třibení názorů na obsahovou ráplň terénních cvičení a provozních praxí posluchačů, byla přizpůsobena novým požadavkům a docházelo i ke změnám v počtu vyučovacích hodin. Některá terénní cvičení konající se na konci I. a II. ročníku byla zavedena (či ponechána) i pro posluchače učitelského směru studia geografie s cílem dokonalejšího zvládnutí metodiky terénního geogra-

fického výzkumu a možností uplatnění získaných zkušeností a znalostí při vykonávání učitelského povolání. Současný stav je možno stručně charakterizovat takto:

2.1 TERÉNNÍ CVIČENÍ

Ročník	Název terénního cvičení	Pro směr studia		Délka trvání
		učitelský	odborný	
I.	Cvičení v terénu z meteorologie	+	+	1 týden
I.	Cvičení v terénu z geodézie a topografie	+	+	1 týden
I.	Cvičení v terénu z geologie a petrografie	—	+	1 týden
II.	Cvičení v terénu z hydrologie	+	+	3 dny
II.	Cvičení v terénu z biogeografie a geografie půd	+	+	2 dny
II.	Cvičení v terénu z geomorfologie	+	+	1 týden
III.	Cvičení v terénu z meteorologie (observatoř)	—	+	1 týden
III.	Cvičení v terénu z hydrologie podzemních vod	—	+	1 týden
IV.	Cvičení v terénu z geomorfologie	—	+	1 týden

2.2 PROVOZNÍ PRAXE

Ročník	Název provozní praxe	Délka trvání
III.	Provozní praxe ze synoptické meteorologie	4 týdny pro specializaci meteorologie-klimatologie, 2 týdny pro spec. fyzická geografie
III.	Provozní praxe z hydrologie	4 týdny pro spec. fyzická geografie, 2 týdny pro spec. meteorologie-klimatologie
IV.	Provozní praxe ze základových půd	2 týdny

Z uvedeného přehledu vyplývá především časové zařazení terénních cvičení a provozních praxí v průběhu studia odborné geografie a délka jejich trvání. Pokud jde o obsahovou náplň, pokusíme se ji stručně vystihnout v dalších odstavcích.

2.1.1 Terénní cvičení z meteorologie (pro I. ročník)

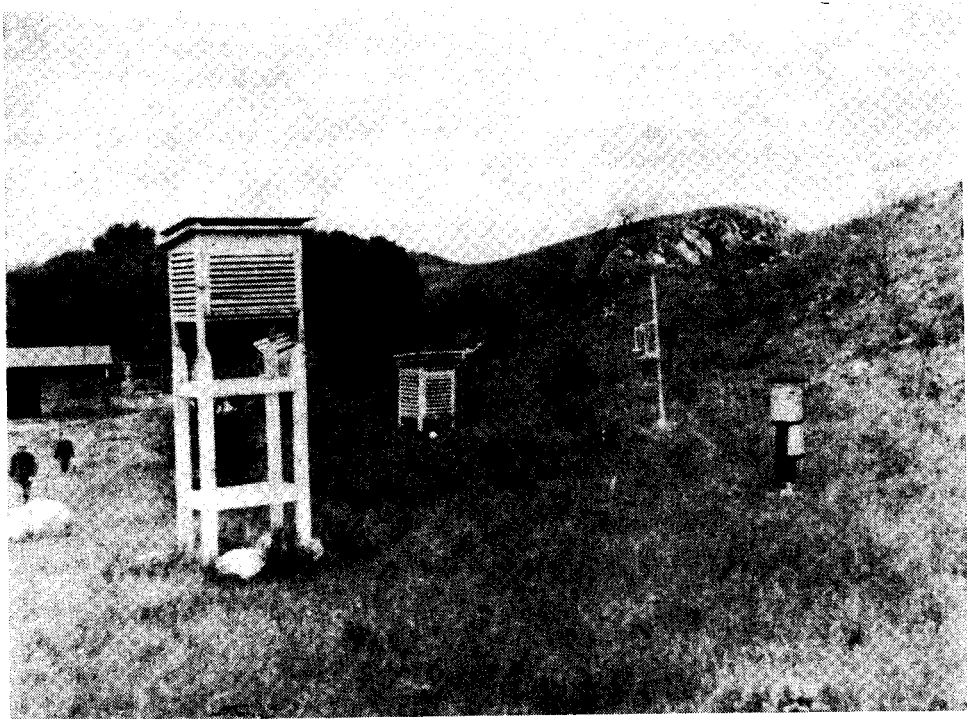
probíhá od roku 1958. Koncem 50. a začátkem 60. let se konalo v Moravském krasu, v oblasti Pavlovských vrchů a v prostoru Štamberk—Kopřivnice. Od r. 1964 probíhá pravidelně na Pavlovských vrších, kde jsou vhodné podmínky pro topoklimatologická měření. Hlavním úkolem cvičení je:

- naučit studenty obsluhovat a používat základní meteorologické přístroje pro měření teploty a vlhkosti vzduchu, teploty půdy, atmosférického tlaku, směru a rychlosti větru, srážek, slunečního záření a délky trvání slunečního svitu;

- b) seznámit studenty s režimem práce na základní klimatické stanici a se zásadami terénních klimatických měření;
- c) samostatně zpracovat výsledky měření početně i graficky a na základě získaných výsledků si ověřit vliv velkopočasových situací, expozice svahů a nadmořské výšky na režim vybraných meteorologických prvků;
- d) zdokonalit se v dešifrování rozhlasové zprávy o počasí;
- e) seznámit se formou jednodenní exkurze, doplněné komplexně-geografickým výkladem, s širším okolím místa konání terénní praxe.

2.1.2 Terénní cvičení z geodézie a topografie (pro I. ročník)

se konalo zpočátku na území města Brna, později (od roku 1967) mimo toto území v obci Ochoz, v Líšni (1968—1973) a v posledních dvou letech na katastrálním území Lanžhota. Cílem cvičení je seznámit s používáním zeměměřičských přístrojů a pomůcek a zvládnutí základních geodetických prací při měření malých částí zemského povrchu. K dalším úkolům patří především praktické osvojení různých metod a postupů vyměřování a poznání organizace měřičských prací. Výsledkem terénního cvičení je vyhotovení polohopisného a výškopisného plánu zvoleného území.

Obr. 2. Základní meteorologická stanice při cvičení v terénu z meteorologie na Pavlovských vrších

2.1.3 Terénní cvičení z geologie a petrografie (pro I. ročník)

je odborně vedeno učiteli katedry geologie a katedry mineralogie přírodovědecké fakulty UJEP. Posluchači se během jednotlivých exkurzí do různých částí České vysočiny i Karpat seznamují s geologickou stavbou jednotlivých dílčích území, zdokonalují se v určování litologických typů hornin a s geologickým vývojem příslušných územních typů hornin a s geologickým vývojem příslušných územních celků. Poznatky z geologie pak využívají při studiu fyzickogeografických disciplín.

2.1.4 Terénní cvičení z hydrologie (ve II. ročníku)

Jedním z jeho hlavních úkolů je seznámit posluchače s podmínkami utváření odtoku v rozdílných fyzickogeografických oblastech.

V posledních letech se koná na jižní Moravě v okolí Strachotína a Dol. Věstonic, v blízkém okolí Brna a nedaleko Oslavan ve styčné oblasti Českomoravské vrchoviny a Boskovické brázdy. K praktickým úkolům cvičení patří seznámení s pozorovacími objekty Hydrometeorologického ústavu a s měřením průtoků pomocí hydrometrického křídla.

2.1.5 Terénní cvičení z biogeografie a geografie půd (II. ročník)

je zaměřeno komplexně se zřetelem k přírodním jevům a procesům z oblasti biogeografie a geografie půd. Tyto jevy a procesy jsou studovány v přirozeném prostředí v rámci fyzicko-geograficky odlišných oblastí. K dalším cílům cvičení patří praktický úvod do metodiky terénního výzkumu včetně hodnocení významu vegetační a půdní složky pro komplexní poznání krajiny. V poslední době se cvičení koná většinou v okolí Vranovic, Pouzďřan a Mohelna.

2.1.6 Cvičení v terénu z geomorfologie (pro II. ročník)

Během tohoto cvičení jsou posluchači seznamováni se základními tvary reliéfu a základními typy geomorfologických pochodů s důrazem na současné procesy. Posluchači jsou zároveň seznamováni se základními přístupy k terénnímu geomorfologickému výzkumu. Cvičení je organizováno formou účasti na výzkumných pracích Geografického ústavu ČSAV a prostřednictvím speciálních prací na vybraných lokalitách. Terénní cvičení z geomorfologie probíhá zpravidla v okolí Brna (příklad reliéfu na styku České vysočiny a Karpat), v horské oblasti Vnějších Západních Karpat, v horských oblastech České vysočiny (hlavně Hrubý Jeseník) a ve vybraných litomorfních oblastech.

2.1.7 Cvičení z meteorologie (ve III. ročníku)

je určeno jen pro posluchače odborného studia. Uskutečňuje se pravidelně od roku 1959 na meteorologické observatoři ÚFA ČSAV na Milešově, event. od roku 1968 na stožárové meteorologické observatoři ÚFA ČSAV v Kopistech u Mostu. Úkolem cvičení je seznámit posluchače s provozem meteorologických stanic vyšší kategorie. Studenti během cvičení procvičují sestavování a předávání různých druhů synoptických depeší a seznamují se s některými specifickými úkoly obser-

vatoře, jako je měření složek slunečního záření, znečištění atmosféry atd. Výchovný význam cvičení spočívá mimo jiné v tom, že studenti jsou přímo zařazeni do pozorovacího rozvrhu pozorovatelů a absolvují pracovní směny ve skutečném rozsahu, takže si mohou z vlastní zkušenosti učinit představu o náročnosti a odpovědnosti středně technických kádrů v meteorologii.

2.1.8 Terénní cvičení z hydrologie podzemních vod

Toto cvičení sleduje tři hlavní cíle: praktické seznámení s prováděním čerpacích zkoušek a jejich vyhodnocováním, seznámení s provozem velkých jímacích zařízení a konečně seznámení s vybavením laboratoří, v nichž se provádějí chemické analýzy podzemní vody a určují hydrologicky významné fyzikální vlastnosti zemin. Terénní cvičení se koná ve spolupráci s oddělením speciální hydrogeologie n. p. Geotest v Brně, s Vodohospodářskou správou a projektovými ústavy v Brně.

2.1.9 Cvičení v terénu z geomorfologie (pro IV. ročník)

Jeho cílem je seznámit se speciálními metodikami geomorfologické práce, zejména s metodami geomorfologického mapování. Cvičení je zaměřeno k těmto hlavním problémům:

- a) studium korelačních sedimentů, zejména spraší na lokalitách ve Vyškovské bráně a Hornomoravském úvalu;
- b) podrobné geomorfologické mapování vybraných oblastí (hlavně oblasti Pavlovských vrchů);
- c) mapování vybraných terénních tvarů např. pedimentů ve Středomoravských Karpatech;
- d) výzkum neotektoniky;
- e) mapování tvarů ohrožujících činnost člověka hlavně sesuvy, projevy eroze atd.

2.2.1 Provozní praxe ze synoptické meteorologie

se koná na Hydrometeorologickém ústavu v Praze od roku 1959 a původně byla určena pouze pro diplomanty z meteorologie. Od roku 1968 je povinná pro všechny posluchače odborného studia. K jejím hlavním cílům patří praktické seznámení s provozem prognózní služby počasí (shromažďování naměřených dat, jejich distribuce službám jiných států, analýza dat a sestavení synoptických map a formulace předpovědí počasí). Posluchači jsou seznámeni s radiosondážní stanicí HMÚ.

2.2.2 Provozní praxe z hydrologie

se koná již po několik let na Hydrometeorologickém ústavu — pobočce v Ostravě. Posluchači se seznamují s organizací hydrologické služby a poznávají systém některých prací (shromažďování hydrologických dat, jejich kontrola a doplňování a základní zpracování). Pod vedením pracovníků HMÚ se učí vyhodnocovat výsledky hydrometrických prací a zpracovávat základní údaje o podzemních vodách.

2.2.3 Provozní praxe ze základových pŮd

je zaměřena na doplnění znalostí a získání zkušeností z metodiky průzkumu základových pŮd a vyhodnocování fyzikálněmechanických charakteristik zemin pro účely zakládání staveb. První část provozní praxe se koná v terénu — na staveništích projektovaných objektů, kde se posluchači seznámí s návrhem sondovacích prací, vrtnou technikou používanou při stavebněgeologickém sondování a se zásadami odebrání vzorků zemin a jejich dokumentací. Zbývající druhá část provozní praxe se koná v laboratoři a na pracovišti vyhodnocovacího týmu, kde se posluchači prakticky seznámí s laboratorními zkouškami mechaniky zemin a se zásadami vypracování závěrečné zprávy o průzkumu základových pŮd.

3. Z Á V Ě R

Snahou katedry geografie PF UJEP je dosáhnout optimálních výsledků při výchově posluchačů, a to jak po odborné, tak i morálněpolitické stránce. Terénní cvičení a provozní praxe jsou dobrým prostředkem k plnění těchto cílů a proto je jim na katedře geografie UJEP věnována značná pozornost. Přispívají k získávání prvních zkušeností při práci v terénu, vedou k vytrvalosti v práci, někdy i v obtížných terénních podmínkách, a pomáhají při formování osobnosti mladých geografů.

V budoucnu se počítá s dalším zkvalitněním terénních cvičení vybudováním integrované terénní základny, na které by probíhala cvičení z několika fyzicko-geografických disciplín souběžně při účasti studentů z různých ročníků. Očekává se, že přínosem takto organizovaných terénních cvičení bude komplexní pohled na řešení fyzicko-geografických problémů, prohloubení vztahů mezi širším kolektivem posluchačů a zlepšení podmínek pro jednotné politickovýchovné působení učitelů katedry na studenty. Prvním krokem k uskutečnění tohoto programu je společné cvičení z meteorologie a geodézie pro 1. ročník, obsažené ve studijním plánu na školní rok 1975/1976.

Závěrem podotýkáme, že při sestavování našeho příspěvku jsme využili údajů, které nám poskytli interní a externí učitelé naší katedry, pověření vedením příslušných terénních cvičení a provozních praxí. Za tyto údaje a za veškerou spolupráci jim vyslovujeme naše poděkování.